

abban a történelmi sorrendben, ahogyan ezek a kérdések a munkásmozgalom magyarországi fejlődésének története során felvetődtek.

A történetiség állandó szem előtt tartása mellett műlhatatlan érdeme a nézetek ütköztetése a szemelvények kiválasztásában, egy olyan, objektivitásra törekvő szerkesztői elv érvényesítése, amely a fejlődés valóságos menetének ábrázolása érdekében nem fél a tévesnek bizonyult állásfoglalások közlésétől. Másik jele az egyensúlyra törekvés – elsősorban a két világháború közötti időszakban – a marxista irodalomszemlélet emigrációban (pl. Réz Andor, Mácsa János, Illés Béla) és hazai környezetben (József Attila, Radnóti Miklós, Fejtő Ferenc) való alakulásának bemutatásában. Néhány helyen viszont, mint Kassák Lajos Kun Bélához írt levele vagy a proletárirodalom platformtervezete esetében célszerű lett volna néhány kiegészítő dokumentum közlése, akár jegyzetek formájában is. Így például Kun Béla előadásából azoknak a részleteknek az idézése, amelyek Kassák levelét kiváltották, vagy József Attila megjegyzései a platformtervezethez.

A könyv azonban nemcsak eszmétörténeti szempontból nagy jelentőségű. Egyúttal értékes hozzájárulás napjaink kritika- és irodalomtörténeti művei hátterének jobb megértéséhez bizonyítván, hogy a bennük leszűrt elméleti általánosítások és tanulságok nem mesterséges konstrukciók, hanem a fejlődés valóságos menetéből leszűrt tapasztalatok alapján jöttek létre.

Kovács József

Vargha Kálmán: Berda József alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1982. Szépirodalmi Kk. 311 l. (Arcok és vallomások)

Az újpesti Zarathusztrának nevezte el egyik 1929-ben megjelent cikkében az Újpesti Szemle Berda Józsefet és a költő rezignált büszkeséggel vállalta is a megjelölést: „Íme, itt állanak, nevetnek: (nem ilyen füleknék) való száj vagyok én.” E néhány egyszerű sorban benne rejlik Berda egész emberi és alkotói magatartásának, belső konfliktusainak lényege. A csavargó lét, az utcai ödöngés, a kötözködés, nyílt színi hangoskodás, a szándékos nevetetés, nem attitűd, olcsó póz, feltűnési viselkedés okozta szereplési mánia volt nála, hanem fékezhetetlen belső kényszer következménye: a magányos – embertársat keres. Találónan jegyezte meg róla egykori kritikusa, Bressz-

tovszky Ede a Népszavában, hogy különcségre, a szabadszajúságára nem a fenegyerekeskedés, a polgár pukkasztás indította, ne azért „nevez mindent nevén, hogy elképpesse a nyárspolgárt, Berda Józsefnek belső szükséglete a gyermeki őszinteség”. Ez a gyermeki őszinteség rendkívüli kifejezőkészséggel és vaskos, bővérű humorral párosulva a magyar irodalom eredeti és egyedi jelenségévé avatta Berdát.

Ám éppen ez a „jelenség-szindróma” nehezítette és bonyolította az első Berda-monográfia írójának feladatát. Hisz vizsgálódásának tárgya, a csavargó-költő, négy évtizeden át szinte hozzá tartozott Újpest városképéhez. A róla szóló anekdoták, életének egy-egy kalandja, sőt olykor néhány írásos telitalálatának híre is bejárták a pesti szerkesztőségeket, kávéházakat. Ehhez képest viszonylag kevesen és keveset tudtak költészetéről, az igazi, a maradandó értékről. A naiv, gyanútlan és ellenőrizetlen gyermeki őszinteség oly ritka tünet, hogy nem is lehet csodálkozni rajta, ha ennek meghökkentő hatása sokszor háttérbe szorította az esztétikai mérlegelést, a gondolati elemzést. Bár figyelemre méltó, hogy kortársai sorából éppen a legkényesebb ízlésűek, legigényesebbek közül sokan – Kosztolányi, Illyés, József Attila, Ignóus, Bálint György – ismerték fel és értékelték költői tehetségét.

Vargha Kálmán nyilván e realitást érzékelve arra összpontosította erőfeszítéseit, hogy elsősorban Berda Józsefet, a költőt mutassa be a maga jelentőségében és megőrizze ezt a ritka értéket a magyar irodalom, az utókor számára. Tudatosan elhagyta a szórazokoztat sztorikat, a csavargóélet pikareszk mozzanatainak kísértését, amely oly könnyen formálhatta volna írását olvasmányos, népszerű ismertetéssé. Ehelyett a lelkiismeretes és odaadó filozófus önfegyelmével és egyszerűségével mindent alárendelt annak, hogy Berda József költői rangját emelje ki. Ennek szolgálatába állította tudását, széles körű kutatásait, tartós személyi ismerettségüket, a verselemzést, a dokumentumok gyűjtését, a visszaemlékezéseket, a kritikákat, vitákat. Így született meg ez a monográfia, amely nemcsak az első és sikeres vállalkozás, hogy bemutassa Berdát és életművét, hanem meg is határozza a költő helyét a modern magyar lírában.

A szerző kutató és elemző munkája legfontosabb eredményének vélem, hogy gazdagítja – mégpedig igen jelentős, mondhatni alapvető – mozzanattal a Berdáról kialakult képet. „Ezek a versek valósággal kiharsantak” – írta annak idején kicsattanó, zabolátlan életöröméről Kosz-

tolányi Dezső. A testi örömek dicsőségét zengő, Rabelais-re emlékeztető sorai valóban elementáris erejűek. Ugyanilyen megkapó az a bensőséges, gyermeki alázat, amellyel a természetnek hódol. Amint azt több kritikusa megjegyezte, itt valóban a poverellónak, Isten játékos kedvű fráterjének, Szent Ferencnek alakját idézi fel. De az élvezetek és a gyönyörűség eufóriájában, az ízék mámorát és a természet csodálatát zengő sorok között szerényen rejtőzik csak itt-ott egy-egy utalás, amely mélyebb összefüggésekre mutat. Ez természetes is, hiszen a pörkölt-órák, a vargánya, tinóorrú, fülöke gombák dicsérete, a libák és kacsák bővölete, meg az „Istennel teli bolyongások”, Csobánka, Visegrád, Bakonybél, „az Isten ölében ülő tájak” ámulása a lírai költő szubjektív, személyi élménye és verseiben csak ritkán említi meg, hogy ezt az élményt kollektíven élte meg, hogy a társaság, a barátok, cimborák, partnerek nem egyszerűen környezete, hanem közege volt élete legszébb és legderűsebb pillanatainak. Egy helyen megírja ugyan, hogy „Bartókról, Kodályról beszélgettünk, áradoztunk és / vitatkoztunk s késő éjszakában nagy hevülettel. / Minden savunk a zene hullámaival hőmpölygött / kamasz-boldogan.” Másutt meg elmondja egy fóti találkozásról: „Vörösmartynak hódol rendületlenül e mindig / szébre szomjas baráti kör, mikor évről-évre / találkozik itt a szőlőt érlelő sugárzó / őszben a fóti domb megszentelt tetején, hogy / magába szállván, meghallja a költő legfájdóbb / intelmeit a haza sorsa felől.” E sorok sejtetik, hogy a kocsmá, a piac, az utca, a kirándulások, túl a fizikai gyönyörűségen a humanitásban teljesedtek ki. A magányos csavargó akkor volt boldog, ha megoszthatta örömeit, ha asztalát sokan vették körül, ha a természetet járva a hívek raja követte. Erről tanúskodnak a Vargha Kálmán által összegyűjtött levelezőlapok, üzenetek, értesítések. Hívta, kérlette, olykor agresszívan követelte, hogy barátai keressék fel egy újpesti vagy egy budai borozóban, jöjjenek el egy túrára, jelenjenek meg egy összejövetelen. Rosszallotta, megsértődött, zohorált, ha valaki „igazolatlantul” távol maradt. Ő, aki soha nem tartozott semmilyen organizációhoz, irodalmi áramlathoz, folyóirathoz, de még asztaltársasághoz sem, zokon vette, ha valaki elmaradt a rendezvényeiről. Nemcsak a maga választotta magány elől menekült, mint az „éjszakai kutya”, ki a füstös kocsmák előtt settenge a vidám részegek körül „boldogan várja, hogy meg-megsimogassák durva szórét, vagy tán meg is öleljék” hanem élete végéig kereste a barátokat, a kedvére való

társaságot. Nem született magányosnak, az élet tette azzá. Megvetett minden „embernek csúfolt földi férget”. Ropant igényes volt. Erről tanúskodnak verseinek ajánlásai és összefüvetelei meghívottainak névsora.

Közéleti magatartása is csak ezen összefüggések ismeretében érthető. Szemlélete, gondolkodása határozott és rendíthetetlen volt. Az önkénnyel, az erőszakkal, a fasizmussal szembeni ellenszegülésében tántoríthatatlan volt. Aláírta 1938-ban az első zsidótörvény elleni tiltakozást. Soha egyetlen sanda sort le nem írt. A legnagyobb szükségben sem küldött verset jobboldali lapnak. A politikában soha nem botlott el az egyébként csetlő-botló, csámpás csavargó. Pedig azt is tudta, milyen szívesen fogadná a jobboldali kurzus a fajlag kifogástalan, angyalföldi születésű proletárköltőt. Nem egy csábítás kísértette az ágyrajárót, a népkönyha látogatóját. Erről szól megrendítő Vallomása, amely megvallva, hogy mily nehéz megőrizni a becsületet „ez alkuvásra hajló ocsmány világban”, bibliai hangon fohászodik az éghez „S bár / gyarló vagyok, mégis arra kérek téged én, igaz / Isten: bélyegezz meg, s vedd el az eszem, vagy / némits meg, ha csak egy pillanatra is / megfedekeznek, mire kötelez az emberség.” S bár igen olvasott, művelt ember volt, és politikailag roppant tájékozott – erről tanúskodik néhány kivételes alkalmi írása, epigrammája – személyhez, párthoz, organizációhoz, ideológiához nem tudott kötődni. Egyik fiataalkori versében ezt írta: „És különben is mit bánom én, ha dilettáns vagy / epigon vagyok. Elsősorban a Lényeget dalolom. / Hogy templomi ömlengéssel vagy káromkodással, / legkevésbé sem fontos.” Ez nemcsak egy életre érvényes esztétika útmutatója maradt, hanem eszmei krédója is. Vargha Kálmán könyvének legfőbb érdeme, hogy Berda Józsefet, mint ezt a Lényeget kereső és kifejező költőt mutatja be.

Vásárhelyi Miklós

Belohorszky Pál: A mulandóság lovagrendje. Bp. 1981. Szépirodalmi Kk. 441 l.

E költői cím komoly elméleti felkészültséggel megírt tanulmányokat rejt. Belohorszky Pál a magyar és a világirodalom különböző korszakait kalandozza be, s elsősorban azt a folyamatot igyekszik tetten érni, ahogy a gondolkodástörténet elemei beszüremkednek az irodalomba, megtermékenyítik az írói gondolkodást, s a születő